

uloga, fantazmatskih investicija, iluzornih osjećaja ili na daljinu zadovoljenih strasti«.

Što se imaginarnog tiče, Balandier tvrdi da ono postaje »jednim od najvažnijih uloga našega vremena«, ali da mu se ipak pridaje manja pozornost nego političkim socijalnim i ekonomskim okolnostima. Riječ je naime o tome da se svijet što ga ljudi stvaraju, u svim vremenima i razdobljima, na svim mjestima, valorizira, legitimizira i održava osloncem na **imaginarno i simboličko**. Tu se Balandier očigledno s uvažavanjem koristi tezom Corneliusa Castoriadis o **imaginarnoj instituciji društva**, kojom je taj mislilac htio nadmašiti ekonomski determinizam društvene organizacije. Razlika je u tome što Castoriadisovu »imaginarnu instituciju društva« globalizirajuća kasna modernost zamjenjuje **imaginarijem tehnološkosti**. Otvorena i akumulirajuća spoznaja, rastuće tehničko umijeće i njegova primjena proizvode snage koje dominiraju konstituiranjem današnjeg društvenog i osobnog svijeta. U tom tehnološtvu imaginariju miješaju se **očekivanja i strahovi**. To je istodobno **imaginarij fantastike i imaginarij katastrofe**. To je imaginarij naprava s multimedijalnom funkcijom. On je za sada uglavnom sveden na proizvodnju **kulturnih roba** i na marketing. Instrumentalan je, a trebao bi čovjeku poslužiti kao sredstvo za preoblikovanje življenog iskustva.

Kad je pak riječ o trećem »stanju« (individualnim slobodama), Balandier konstatira da nakon propasti »poredaka protivnih individualnim slobodama« dolazi do razmaha **retorike slobode** u svim njezinim manifestacijama, a zagovaraju se i »novi prostori slobode«. Jednom riječju, status je slobode životvorno osnažen, ali »njezin sjaj« nije posvuda isti. Svjetska kartografija koja oslikava razdiobu slobode prema pojedinim zemljama pokazuje golema »tamna« i »siva« područja gdje su slobode, nakon što su stečene, ponovno izobličene ili ugrožene. Mreže u sebi nose

potencijal slobode, ali im instrumentalizacija priječi da se razviju u tom smjeru. Glavna su im smetnja **sveopćost tržišta i financijska podređenost**. Stoga Balandier, prosuđujući globalizaciju upravo iz te opreke njezinih potencijala i zapreka, zaključuje: »Ako se globalizacija ne ograniči na konačnu uspostavu planetarnog tržišta podređenog zakonu koncentracije ekonomske moći i zakonu opće konkurencije bez vidljivih ograničenja, ona bi morala pogodovati globalizaciji sloboda, utemeljenih na materijalnim uvjetima koji ih omogućuju i zaštićenih provođenjem istinske demokracije«.

Rade Kalanj

Alex Callincos

AGAINST THE THIRD WAY

An Anti-Capitalist Critique

Polity Press, Cambridge, 2001, 145 str.

Giddensova teorijska i polemička saga o trećem putu još nije završena. Dapače, sudeći prema novijim knjigama i časopisnim debatama, ona je još uvijek u punom jeku. Čini se da je u velikoj mjeri »režira« i sam Giddens koji potiče svoje kritičare da iznesu cjelovite poglede na njegovu već pomalo legendarnu knjigu **Treći put. Obnova socijaldemokracije**. Taj tip poduzimljivosti koristan je kako za samu ideju trećeg puta, koja bi se bez tog nastojanja brzo ugasila, tako i za tržišnu promociju izdanja Polity Pressa, kojima Giddensova vodeća uloga daje određenu bestsellersku privlačnost. Tako se u toj dobro »režiranoj« debati stalno pojavljuju novi »naručeni« naslovi koji odobravaju, relativiziraju ili nemilosrdno osporavaju strategiju trećeg puta, ali je istodobno drže otvorenom i stimulativnom za »rad« teorije i promišljanje suvremenih političkih orijentacija.

Pored niza naslova koji su potekli iz tog stimulativnog ambijenta, osobito je zanimljiva knjiga Alexa Callincosa **Against**

the Third Way. An Anti-Capitalist Critique (Protiv trećeg puta. Antikapitalistička kritika), koja nosi sva obilježja teorijske ozbiljnosti, polemičkog žara pa čak i politički nedvosmislene usmjerenosti u pitanjima izbora za ovaj ili onaj tip poretka. Treba naime znati da je Callincos pripadnik onog kruga teorijskih intelektualaca koje se obično karakterizira kao neomarksiste i koji su, kritički dekonstruirajući Marxovu misao, zadržali radikalnost njegova socijalnog projekta. Uz to je za Callincosa važno i to da je iznikao iz Althusserove strukturalističke interpretacije marksizma i da je svoj socijalno-politički radikalizam situirao u epistemološke okvire strukturalističke strogosti. Posljednjih godina, međutim, on se više ne bavi pukim teorijskim strukturaliziranjem »intelektualnog polja« nego ponajviše teorijskim promišljanjem političkog fakticiteta i sudbinom stare opreke između lijevog i desnog angažmana. Ova knjiga, koja je napisana na izravni nagovor A. Giddensa i Davida Helda, u punom je smislu riječi intelektualni izraz tog autora nagnuća. Ona istodobno pokazuje s kojom se ozbiljnošću i tolerancijom vodi produktivni dijalog među neistomišljenicima u razvijenoj teorijskoj kulturi. U njezina četiri poglavlja (*Gospodari svijeta, Čuvari morala, Spasitelji čovječanstva, Alternative*) izloženi su kritički i alternativni pogledi na formulu trećeg puta, na teorijske manjkavosti i socijalno-političke konzekvencije tog ambicioznog projekta.

Baveći se ponajprije »konjunkturalnim« ambijentom u kojemu je ta formula politički inicirana (Blairove zamisli o Novom laburizmu i Clintonove ideje o Novim demokratima) i njezinim odjecima u sredinama europske socijaldemokracije (suglasnost njemačkih socijaldemokrata i rezerviranost francuskih socijalista), Callincos se upušta u dosta instruktivno propitivanje same sintagme »treći put«. Navodi, pored ostalog, jednu opasku Norberta Bobbia (iz njegove poznate knjige *Desnica i ljevica*) koja otkriva da su formulu »ni

ljevica ni desnica« koristili francuski fašistički krugovi, a da se njome služi i talijanska krajnja desnica kada želi sugerirati da je ona »s onu stranu ljevice i desnice«. To je, priznaje Callincos, nezgodna reminiscencija zbog koje se ispričava »kozmpolitskom demokrati« Giddensu, piscu »sjajne« knjige baš pod naslovom *S onu stranu ljevice i desnice*. No uza sav respekt, on ipak drži da je korisno ukazati na čudnu i nepredvidljivu sudbinu političkih ideja, o kojoj moramo voditi računa želimo li da naši pojmovi, koncepcije i projekti steknu status inovativnosti i jasne distinktivnosti. Nadalje, Callincos podsjeća da je Ramsy MacDonald još davne 1912. godine laburizam predstavljao kao treći put između državnog socijalizma i sindikalizma. Američki je trockist Max Schachtman također svojedobno govorio o »trećem taboru«, misleći pritom na one snage koje su sposobne ostvariti viši stupanj demokracije i napretka u svijetu podijeljenom na »dva kompleksa moći«: zapadne liberalne demokracije i nacističke Njemačke. U političkim idejama šezdesetih godina 20. stoljeća, kada se omekšava kako staljinistička tako i socijaldemokratska ortodoksija, neke se manjinske struje ljevice deklariraju kao protagonisti trećeg puta. To je neka vrsta odmaka od takozvanog realnopostojećeg socijalizma i reformističkog socijaldemokratizma.

Time nisu iscrpljeni svi presedani koje navodi Callincos, ali je to dovoljno za potvrdu njegova iznenađenja pred činjenicom da Giddens formulira teoriju trećega puta upravo u trenutku kada se realnopostojeći socijalizam raspao a tradicionalna se socijaldemokracija praktički posve prilagodila okvirima pobjedonosnog liberalnog kapitalizma. Giddens naime drži da je treći put jedini način da se prevlada **ekonomski etatizam** koji je predstavljao ključni razlog neuspjeha socijalizma. Callincos pak tvrdi da je ekonomski etatizam bio svojstven ne samo realnopostojećem socijalizmu nego i keynesijanskom ekonomsko-političkom učenju

koje je desetljećima vodilo socijaldemokratske »upravljače kapitalizma«, te da je stoga ispravnije govoriti o »centralizaciji i birokratizaciji socijalizma«. Osim toga, ako se za cijelu stvar traži teorijsko uporište ili opravdanje u Marxa, onda se treba prisjetiti barem **Kritike Gothskog programa** gdje je rečeno da se država mora pretvoriti u organ koji je potpuno podređen društvu i da je to jedan od temeljnih uvjeta slobode.

Tu »asimetričnost« Giddensovih stajališta Callincos zapaža i u njegovu tretmanu alternativa koje treći put odbacuje u uvjerenju da nadilazi njihove nedostatnosti. Opcija socijalizma za Giddensa je posve mrtva, dok je opcija neoliberalizma, bez obzira na svoje ranjivosti, vrlo vitalna. No ne smije se zaboraviti da je ta »vitalna opcija« proizašla iz »Washingtonskog konsenzusa« i strategije Međunarodnog monetarnog fonda (privatizacija, deregulacija, fiskalna i monetarna stabilnost) i da su njezini pravi pioniri bili R. Reagan i M. Thatcher, koji su osamdesetih godina izveli doslovni neoliberalni zaokret prema **novoj desnici**. Callincos se čudi da Giddens relativno blago prelazi preko tih činjenica i na eksplicitan im način daje povoljniju ocjenu nego socijalizmu. To čak i ne mora biti pogrešno, ali onda nije riječ o trećem putu i trebalo bi priznati da se ne radi o »novoj alternativni« nego o prihvaćanju pomalo korigirane, ali ipak premoćne neoliberalističke perspektive. Zbog tog »povlađivanja« neoliberalizmu Callincos se slaže s ocjenom Perryja Andersona koji je, citirajući Lenjinovu tezu o »demokratskoj republici kao najboljem okviru kapitalizma«, izrekao tezu da je »treći put najbolja ideološka krinka neoliberalizma«.

No središnja je manjkavost »Giddensova projekta« sadržana u njegovu tumačenju **globalizacije**. Budući da je to ključna tema trećeg puta, ona zaslužuje najviše kritičke pozornosti. Callincosovo poimanje globalizacije, za razliku od Giddensova, usredotočeno je na pitanje **moći**. »Globa-

lizacija je, kaže on, proces (ili skup procesa) koji obuhvaća preobrazbe u prostornoj organizaciji društvenih odnosa i transakcija — karakterističnih po svojoj ekstenzivnosti, intenzivnosti, brzini i utjecajnosti — koje stvaraju transnacionalne i regionalne optičaje, mreže aktivnosti i interakcija te nove oblike vršenja moći«. Vršenje moći ili akteri moći nisu nikakva neuhvatljiva misterija nego posve određena izvorišta golemih financijskih kapitala koji ekspandiraju ne samo nezavisno investicijski nego i uz podršku politike, medijske retorike i zastrašujućih vojno-interventnih arsenala. Zna se, dakle, tko su **gospodari svijeta**. Čudno je da Giddens, kao teoretičar »obnovljene socijaldemokracije«, gubi smisao za dijagnozu realnih faktora »političke igre«. Čini se, na žalost, da je on, u uvjerenju da tako služi ciljevima veće **jednakosti i solidarnosti**, dobar apologet svih novosti što ih lansiraju protagonisti financijske vladavine.

On, primjerice, ne vidi da je takozvana **nova ekonomija** također jedan od mitova neoliberalne efikasnosti. Ne uviđa da su profitabilnost i kompetitivnost aktualne determinante tehnoloških invencija i rasta produktivnosti. Dakako, nova ekonomija koristi znanje i informacije, što je neupitan napredak tehnoznanstvene invencije, ali i ta je ekonomija, kao uostalom svaka ekonomija, **uzglobljena u društvo** i samo se iz te uzglobljenosti mogu ocjenjivati njezini temeljni učinci. Nova ekonomija svakako pidonosi ubrzavanju rasta, ali još se nije pokazalo da je ona dovela do smanjivanja nejednakosti. Za Callincosa je još važnije to da nova ekonomija nipošto nije odvojena od **državne moći** i da su iluzorne teze prema kojima se njezini potencijali uvećavaju po nekoj vrsti kreativne spontanosti. Naprotiv, eksplozija znanstvenoga znanja, koje tvori njezinu ključnu polugu, omogućeno je obilnim **državnim ulaganjima u istraživanja**. Država je naime inicijator informatičke tehnološke revolucije, a sveučilišta su

rudnici ekonomije znanja kao sinonimne oznake za novu ekonomiju.

Callincos se ne slaže s teorijskim koncepcijama o takozvanoj **autonomnosti** tehnologije i pritom prije svega misli na Manuela Castellsa, kojega inače jako uvažava i često se poziva na njegove uvide. Castells uočava profitabilne i interesno-konkurencijske determinante tehnologije a ipak je tumači kao autonomni način proizvodnje. To je problematično mjesto ne samo u Castellsovima razmatranjima nego i shvaćanjima teoretičara postindustrijskog društva na koje se on poziva, a to su Daniel Bell, Alain Touraine i althusserovsko-strukturalistički marksist Nicos Poulantzas. Takozvani **informacijski kapitalizam** u njihovom se razumijevanju javlja kao labavi i eklektički kompromis »između dvaju oprečnih istraživačkih programa: Marxove teorije o kapitalističkom načinu proizvodnje i teorije o postindustrijskom društvu, iz čega se izvlači zaključak da su visokorazvijena društva nadišla karakteristične proturječnosti kapitalističkog društva«. Konzekvencija tog eklekticizma jest i stajalište o **mrežama** kao temeljnom uporištu nove organizacije, o međuprožimanju »segmenata autonomnih sistemskih ciljeva«, o preobrazbi od **multinacionalnih poduzeća** do **međunarodnih mreža**. Sva je ta stajališta Giddens preuzeo nekritički i gotovo doslovno i stoga kada on apelira da o globalizaciji »valja govoriti ozbiljno« morao bi prije svega voditi računa o logici moći bez koje svaka politička perspektiva može izgledati više-manje idilično.

Giddens je, isto tako, teorijski »popustio« pred svojevršnom **komunitarnom** ideologizacijom socijalnog pitanja, pred **moralizmom** neoliberalne retorike. On previda činjenicu da Blair i Novi Laburisti, jednako kao M. Thatcher, uznosito i s ponešto osuvremenjenom retorikom naglašavaju važnost obitelji, crkve, monarhije i nacije a da njihova vlada istodobno provodi jednu verziju neoliberalne ekonomije. Ona silno naglašava **zajedništvo**

i **stare vrijednosti**, ali ih istodobno razara neobuzdanom privatizacijom i deregulacijom svih »socijalnih ugovora«. Giddens ipak ne isključuje jednakosti, priznaje ih kao trajnu distinktivnu vrijednost ljevice, ali ulaže osobiti trud kako bi pokazao da »jednakosti staroga kova« više nisu moguće, da je danas primjerenije govoriti o **pravednosti** jer ona svima daje iste šanse i socijalne aktere potiče na **aktivno** a ne **pasivno** odnošenje prema socijalnoj dobrobiti. Jednom riječju, jednakosti »staroga kova« preskupe su za prosperitetnu i konkurentnu državu. Tako je, tvrdi Callincos, došlo do nečega što on naziva diskurzivnim izobličavanjem i stvarnim pogoršavanjem **nejednakosti**. Zvuči paradoksalno ali je činjenica da su se nejednakosti u razdoblju vladavine Novih laburista povećale, što Callincos ilustrira uvjerljivim brojčano-statističkim pokazateljima. Novi laburisti (praktičari trećeg puta) ukinuli su porezna načela svojstvena »socijaldemokraciji staroga kova«, čime su najizričnije potvrdili svoju suglasnost neoliberalnoj ekonomskoj i socijalnoj politici, ali su se na taj način ne samo doktrinarno nego i stvarno udaljili od strategija **smanjivanja siromaštva**. Stoga se Giddensovo naglašeno zalaganje za aktivizam lokalne zajednice i novu politiku obitelji ne može protumačiti drukčije nago kao supstitut uzmaca socijalne države pred neoliberalnom koncepcijom **socijalno neopterećenog rasta**.

Prema tome, treći se put nije osobito udaljio od **realpolitike** u vladajućem neoliberalnom vidokrugu. Callincos sugerira da Giddens ne vidi kako taj vidokrug, unutar kojega djeluju zapadni »spasitelji čovječanstva«, počiva na **hegemonijskoj armaturi**. Suvremenu liberalnodemokratsku državu određuje kao »državu bez neprijatelja« i »stare oblike geopolitike« smatra preživjelima, ali zanemaruje da te iste države imaju i te kave geopolitičke interese i da ih vojnom silom brane kad god su i gdje god su ugroženi. Callincos je blizak onom krugu radikalnih teore-

tičara (kao što je Chomsky) koji drže da su takozvane humanitarne intervencije, legitimirane moralnim načelima i ideologijom ljudskih prava, realnopolitički motivirane posve opipljivim geopolitičko-interesnim razlozima na globalnoj razini. Ne može se jednostavno prijeći preko činjenice da je Amerika, u današnjoj globalnoj konstelaciji, postala svojevršnim **Imperijem**. Da bi bio što uvjerljiviji Callincos citira Zbigneva Brzezinskog koji kaže: »Slom njezinih takmaca dovodi Sjedinjene Države u jedinstvenu poziciju. One istodobno postaju prvom i jedinom globalnom silom. Pa iako američka globalna premoć u stanovitom smislu podsjeća na bivše imperije, njihova je moć ipak bila regionalno ograničena. Te su imperije svoju moć temeljile na hijerarhiji vazala, dadžbina, protektorata i kolonija, pri čemu su oni izvana općenito smatrani barbarima. Ta anahronistička terminologija nije posve neprimjerena za neke od država koje se sada nalaze u američkoj orbiti«. Eto, to je ta realna okolnost zbog koje treći put, barem onakav kakav je izveden u britansko-laburističkoj, pa onda i Giddensovoj verziji, ne može biti **nezavisnom alternativom** zastarjeloj socijaldemokraciji i planetarnom neoliberalizmu. Da ne bi ostao samo na kritici, Callincos traga za alternativama koje su socijalno, politički i ekonomski pravednije i, daka-ko, radikalnije od trećeg puta i njegove globalizacijske vizije. Polazi od toga da **ekonomska liberalizacija** nema svoju protutežu u doista razvijenim **multilateralnim** oblicima »svjetskog upravljanja« (*governance*) i da je današnje stanje socijalnog pitanja upravo onakvo kakvim ga oslikava Pirre Bourdieu u svojoj knjizi **Bijeda svijeta**. Formulira devet alternativa, odnosno devet **antikapitalističkih** teza, u nadi da one mogu biti uporištem djelovanja »transnacionalnih socijalnih pokreta« i njima bliskih intelektualaca. Ovdje ćemo ih u sažetom obliku parafrazirati jer dobro oslikavaju jedan recentni primjer radikalnog teorijskog mišljenja.

Prvo, **neprijatelj nije globalizacija nego globalni kapitalizam**. To je teza prema kojoj su ekonomski procesi i odnosi predominantna forma globalizacije. Ona se odvija na osnovama sveopće prevlasti kapitalističkih industrijskih i financijskih institucija. »Pripisivati tim institucijama znanstvene i tehničke inovacije posljednjih generacija flagrantan je primjer robnog fetišizma«.

Drugo, **glavne su institucije globalnog kapitalizma multinacionalne korporacije, vodeće države i međunarodne institucije koje odražavaju njihove interese**. Teza sadrži potkrijepljujuće pokazatelje iz kojih se, između ostalog, vidi da je 1998. godine u svijetu bilo 53000 multinacionalnih korporacija i 450000 njihovih stranih filijala, s globalnim prihodom od 9,5 trilijuna dolara. One u svojim rukama drže dvije trećine svjetske trgovine. Taj proces ekonomske **centralizacije i koncentracije** ima i svoje političke implikacije. Ne može se naime ustvrditi da su međunarodne institucije (Međunarodni monetarni fond, Međunarodna trgovinska organizacija) puka oruđa multinacionalnih korporacija, ali je istina da te institucije naveliko služe kao »arene u kojima razvijene kapitalističke države i s njima združeni ekonomski interesi mogu arbitrirati i regulirati svoje sukobe na što povoljniji način za širenje svoje moći«.

Treće, **kapital je odnos a ne stvar**. U toj tezi Callincos se suprotstavlja tumačenju globalnog kapitalizma kao neke **zlonamjerne konspiracije** koja je utjelovljena u multinacionalnim kompanijama. Upozorava da se kapitalizam ne može svesti na svoje institucionalne oblike, uključujući i multinacionalne kompanije. Kad se kaže da on nije stvar nego odnos to ponajprije znači da je riječ o **bezličnoj strukturi** konkurentске akumulacije koju nitko ne može kontrolirati, čak ni najopsežniji individualni kapitali. Središnju ulogu u suvremenoj ekonomskoj globalizaciji igra razvoj **međunarodno integriranih financijskih tržišta**. Financijsku su tržišta pak

sklop odnosa koji obuhvaćaju niz različitih aktera: investicijskih banaka, osiguravajućih fondova, privatnih špekulanata, središnjih banaka itd., koji u ekonomskom procesu sudjeluju s ciljem postizanja što veće dobiti.

Četvrto, **zahtjevi kapitalističke reprodukcije postavljaju granice njezinoj regulaciji i reformi.** Uvjeti reprodukcije kapitalizma takve su naravi da ograničavaju reformiranje i reguliranje njegovih struktura. Upravo ta ograničenja objašnjavaju teškoće s kojima se suočavaju socijaldemokratske vlade kad žele »humanizirati ili demokratizirati kapitalizam«. Politika koja ugrožava uvjete stabilne i profitabilne kapitalističke produkcije dovodi do poremećaja u opticaju kapitala, investitorima daje povoda da »bježe drugdje« i na taj način potkopava samu vladu koja provodi takve mjere. To, naravno, ne znači da su reforme uzaludne, ali reforme što ih predlaže treći put manjkave su upravo zbog toga što ne izlaze iz okvira i granica kapitalističke reprodukcije. Stvarni antikapitalistički pokret mora biti svjestan tih granica, ali istodobno bi morao mobilizirati podršku »za onu vrstu mjera koje mogu obaviti redistribuciju bogatstva od bogatih na siromašne«.

Peto, **kapitalski odnosi uključuju ovisnost kapitala o njegovoj opreci, najamnom radu.** U toj tezi Callincos podvlači da kapitalizam nije jednostavno »strukturirani odnos« među kapitalistima. Bez obzira na međusobne razlike i sukobe, oni zajednički ovise o najamnom radu iz kojega neposredno ili posredno izvlače profite. To stajalište, doduša, danas nije u modi, ali Callincos navodi niz argumenata koji pokazuju da slabljenje radničkih organizacija i radničkog otpora posljednjih nekoliko desetljeća nije ništa drugo nego jedan od načina da se smanji ovisnost kapitala o najamnom radu.

Šesto, **odnos između organiziranog rada i drugih socijalnih pokreta u procesu je redefiniranja.** Callincos u toj tezi prije svega podsjeća da je proteklih godina napisano mnoštvo analiza o naravi »novih

socijalnih pokreta« koji se odnose na oslobođenje žena, crnaca, lezbijki, homoseksualaca te na uništenje prirodnog okoliša. Općenito se smatra da oni preuzimaju mjesto tradicionalnog radničkog pokreta, a sam je Giddens cijelu stvar inovirao idejom o »životnim politikama«, koje nadilaze tradicionalni ekonomizam i inzistiraju na kvaliteti života, životnim stilovima itd. Callincos, međutim, drži da je takvo suprotstavljanje organiziranog rada i drugih socijalnih pokreta danas posve neprimjereno. Riječ je naime o tome da aktere koji sudjeluju u raznim oblicima kolektivnog djelovanja, bez obzira na njihove specifične tegobe, sve više povezuje zajednički protivnik, a to je **globalni kapitalizam.** U toj konvergenciji dolazi do redefiniranja koncepcija kako organiziranog rada tako i novih socijalnih pokreta. Sedmo, **obrana okoliša značajan je izazov kapitalizmu.** Callincos napominje da je kapitalizam, oslobođen od bilo kakvih zapreka, ostvario veliki materijalni napredak ali doveo i do gotovo **katastrofične** destrukcije prirodnog okoliša »o kojemu ovisi cijeli život na planeti«. Političari lijevoga centra (zagovornici trećeg puta) proklamiraju zaustavljanje tog procesa, ali oni očigledno nisu skloni radikalnim mjerama kojima bi se te proklamacije pretvorile u djelotvorne namjere. Oni zapravo nisu spremni sučeliti se sa strukturama kapitalističke moći. A posve je jasno da se okoliš ne može spasiti uz nedirnite zahtjeve kapitalističke reprodukcije. Replicirajući Giddensu, Callincos kaže: »Životne politike danas mogu biti samo antikapitalističke politike«.

Osmo, **alternativni modeli društva trebali bi proizaći iz antikapitalističkih pokreta.** Ovom tezom Callincos pokušava pobiti standardnu neoliberalnu argumentaciju protiv bilo kakvog, pogotovo socijalističkog modela društva. Imajući na umu krah socijalističkog planiranja i komandne birokratske ekonomije, neoliberali obično kažu da njihovo stajalište nema više nikakve alternative koju bi netko ozbiljno uzeo u obzir. Pa ipak, nas-

tojanje antikapitalističkih kritičara da razrade svoju alternativu kapitalizmu savršeno je legitimno i nitko ga razuman ne može odbaciti. Stoga treba prevladati puki izbor između neoliberalizma i ekonomskog etatizma. Iako je krah realno postojećih socijalizama istodobno diskreditirao reformističke, revolucionarne, utopijske i anarhističke koncepcije, Callincos ipak misli da izvan uskog izbora (»zaglupljujuće debate«) između neoliberalizma i ekonomskog etatizma postoje i druge mogućnosti. On ih vidi u pojavi **antikapitalističkog pokreta** koji je danas, doduše, vrlo nekoherentan (zeleni, socijalisti, zagovornici trećeg puta, anarhisti itd.), ali koji tvori podlogu za praktičku i teorijsku artikulaciju prevladavanja kapitalizma.

Deveto, **prevladavanje kapitalizma zah-tijeva revolucionarnu preobrazbu društva**. U ovoj tezi Callincos konzekventno izriče svoj radikalni credo, kojemu je kritika trećeg puta poslužila samo kao dobar povod. On napominje da su aktualne kritike usredotočene na anglo-američki model neoliberalizma, što otvara pitanje o drukčijim, humanijim i demokratskijim oblicima kapitalizma. Pritom se uglavnom pomišlja na Rajnski model **regulirano-g kapitalizma** u kontinentalnoj Europi, a Pierre Bourdieu i Oscar Lafontaine čak zagovaraju internacionaliziranu verziju tog modela. Za Callincosa, međutim, problem je dublji od bilo kakve posebne verzije kapitalizma. Naime, logici kapitalističke akumulacije svojstveno je to da ljudska bića i planetu tretira kao **sirovine** koje koristi i uništava. Prema tome, potreban je **raskid** s logikom kapitala i uspostava drukčije logike koja daje **prioritet ljudskim potrebama** a alokaciju resursa stavlja pod **demokratsku kontrolu**. »To je, zaključuje Callincos, jedini put koji nam ulijeva nadu da ćemo u 21. stoljeću izbjeći neku novu verziju užasa koji su dvadeseto stoljeće učinili tako strašnim i mračnim«.

Rade Kalanj

EUROBAROMETER 52.1

The Europeans and Biotechnology

Brussels: European Commission, Directorate-General for Research, Directorate B – Quality of Life and Management of Living Resources Programme, 2000., 94 str. + dodaci

Eurobarometer istraživanja jedinstven su program krosnacionalnog i longitudinalnog anketnog istraživanja javnoga mnijenja. Taj istraživački pothvat započet je 1970. godine, kada je Komisija Europske unije sponzorirala simultana istraživanja javnoga mnijenja u šest zemalja članica EU (Belgiji, Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Luksemburgu i Nizozemskoj). Istraživanja su pokrenuta prije svega radi mjerenja stavova javnosti u zemljama članicama EU prema različitim ustanovama EU, ali su istraživani i nacionalni prioriteti. Sljedeće istraživanje, provedeno 1971. godine u istim zemljama, imalo je isti predmet istraživanja, a posebna pozornost posvećena je problemima u poljoprivredi. Te teme ostaju u središtu interesa i u istraživanju iz 1972. godine, koje je – osim u ranije navedenim zemljama – provedeno i u Ujedinjenom Kraljevstvu, Danskoj i Irskoj, koje su u međuvremenu postale članicama EU. Nakon toga, istraživanja se sadržajno proširuju – mjerenje subjektivnog zadovoljstva i percipirane kvalitete življenja također postaju standardni predmeti istraživanja.

Godine 1974. Komisija EU pokreće Eurobarometer seriju istraživanja, oblikovanu tako da omogući periodični monitoring socijalnih i političkih stavova javnosti u zemljama članicama. Istraživanja se najčešće provode dvaput godišnje, u proljeće i u jesen. Podatke prikupljaju organizacije specijalizirane za anketna istraživanja. Osim temeljnog problemskog fokusa svih Eurobarometer anketa (podrška europskoj integraciji, stavovi o ustanovama EU i percepcija kvalitete življenja), istraživanja u pravilu sadrže i jedan ili više dodatnih modula usmjerenih na specifična pitanja relevantna u to vrijeme (npr. zapoš-